

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος λαβὼν τὸν λόγον, ὠμίλησεν ἔπειτα ἔχων ὡς θέμα: «Ἐπιστήμη καὶ Τέχνη».

Μεζωηράν συγκίνησιν ἀναβαίνω εἰς τὸ βῆμα τοῦ ἀνωτάτου πνευματικοῦ ἰδρύματος τῆς πατρίδος. Ἡ εὐλογος συγκίνησις ἐπετάθη, καθόσον πρὸ ὀλίγου ηὐτύχησα νὰ ἀκούσω ἐνώπιον τοῦ ἐπιφανεστέρου ἀκροατηρίου τοὺς θερμοτέρους καὶ ἐπαινετικωτέρους λόγους διὰ τὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογίᾳ σταδιοδρομίαν καὶ τὸ λοιπὸν ἐπιστημονικὸν καὶ διδακτικὸν ἔργον μου. Ἐκφράζω πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας κ. Ἀριστοτέλην Κουζῆν καὶ πρὸς τὸν κ. Γεώργιον Οἰκονόμον τὰς πλέον ἐγκαρδίους εὐχαριστίας μου.

Ἀπευθυνόμενος μὲ ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὴν Ὀλομέλειαν τῆς Ἀκαδημίας ὁμολογῶ πολλὴν χάριν, διότι ηὐδόκησαν οἱ κ.κ. Ἀκαδημαῖκοι νὰ μὲ τιμήσουν διὰ τῆς ψήφου των.

Αἰσθάνομαι πλήρη ἱκανοποίησιν, διότι τὸ μέτριον ἄλλ' ἀπὸ μακροῦ χρόνου συνεχιζόμενον ἔργον μου ἐτιμήθη τόσον περιφανῶς καὶ ἄνευ ἄλλης ἰδιαιτέρας προσπαθείας.

Ἐπιστήμη καὶ τέχνη εἶναι τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας, πὺν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἐκφωνήσω σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην συνεδρίαν.

Τί εἶναι τέχνη καὶ τί ἐπιστήμη θεωρεῖται πρᾶγμα πολὺ γνωστὸν εἰς ὅλους καὶ θὰ ἦτο κίνδυνος νὰ περιπέσω εἰς κοινοτοπίας. Τοῦτο θέλω ἀποφύγει ἄλλ' οὔτε καὶ θὰ προβῶ εἰς οἰανδήποτε πανηγυρικὴν ἐξύμνησιν, περὶ τοῦ πόσον συνέβαλον αἱ δύο αὗται κυριώταται κατευθύνσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐν γένει πρόοδον. Παρομοία ὠραιολογικὴ σύνθεσις θὰ ἦτο πολὺ ὀλίγον χρήσιμος, ἂν μὴ ἐντελῶς περιττή.

Ἐν τούτοις, ὅπως συμβαίνει εἰς πολλὰ ὡς ἀπλᾶ καὶ στοιχειώδη νομιζόμενα ζητήματα, καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα δὲν ἐπικρατεῖ εἰς τὰς συνειδήσεις ὄχι μόνον τοῦ μέσου ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἐπιστημόνων ἢ ἀναγκαῖα σαφήνεια. Ποῖα εἶναι τὰ κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην, ποῖα ἢ διαφορὰ μεταξύ των καὶ πῶς ἀμοιβαίως βοηθοῦνται καὶ προάγονται, εἶναι πράγματα συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα ἢ μαθημένα κάποτε κατέπεσαν εἰς μερικὴν λήθην. Τὸ φαινόμενον εἶναι μάλιστα ἐπιζήμιον εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ὄχι ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἐν γένει πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου μας. Εἶναι δὲ ἀκόμη τὸ φαινόμενον τῆς ἀοριστίας παλαιὸν καὶ χρόνιον, ὥστε αἱ συζητήσεις αἱ σχετικαὶ νὰ ἀποβαίνουν ἄκαρποι καὶ συχνὰ νὰ ἀκολουθῇ ἡ ἀσυνεννοησία. Χαρακτηριστικὸν ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι τὸ ἐπεισόδιον μεταξὺ τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Μόντη καὶ τοῦ νεαροῦ τότε Σολωμοῦ, ὅπως τὸ διηγῆται ὁ Πολυλάς εἰς τὸν γνωστὸν πρόλογον. Ὁ Σολωμὸς ἠσχολεῖτο μὲ ἐπιμονὴν καὶ πολ-

λὰς σκέψεις γύρω ἀπὸ ἕνα χωρίον τοῦ Δάντη καὶ τότε ὁ συνομιλητὴς του Μόντης ἐρεθισμένος τοῦ εἶπε μὲ ἀγανάκτησιν: «Δὲν πρέπει τινὰς νὰ συλλογίζεται τόσο... Πρέπει νὰ αἰσθάνεται, νὰ αἰσθάνεται!» Καὶ ἀμέσως ὁ νεαρὸς Ζακύνθιος τοῦ ἀπήντησε: «Πρέπει πρῶτα μὲ δύναμη νὰ συλλάβῃ ὁ νοῦς καὶ ἔπειτα ἡ καρδιὰ θεορμὰ νὰ αἰσθανθῇ ὅ,τι ὁ νοῦς ἐσυνέλαβε».

Ἡ παρατήρησις τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ὀρθή, ἀλλὰ μερικὴ καὶ σύντομος δὲν διασαφηνίζει τὸ ὅλον πρόβλημα, ὅπως καὶ ἀμέτρητοι ἄλλαι πρόχειροι καὶ ἐμπειρικά λύσεις. Εἶναι ἀνάγκη νὰ προβῶμεν ἀναλυτικώτερον εἰς βαθύτεραν ἔρευναν καὶ νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν πρώτην καὶ θεμελιακὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διακρίνομεν τότε καθαρὰ δύο διαφόρους τρόπους ἐνεργείας του. Ὁ γνωστότερος τρόπος, πὸν ἐξασφαλίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἡγεμονικὴν θέσιν ὑπὲρ πᾶσαν τὴν θαυμασίαν κλίμακα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ νόησις. Μὲ τοῦτο τὸ πολῦτιμον ἐφόδιον ἐξετάζομεν τὰ διάφορα πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἕνα ἕνα ἐξωτερικὰ καὶ οὐδέποτε ἐσωτερικὰ καὶ εἰς τὸ σύνολόν των. Τὰ ἀντικείμενα, ἀρχικῶς ἀήκηοντα καὶ κατὰ προτίμησιν εἰς τὸν ἀνόργανον κόσμον—λίθοι, ξύλα κτλ. πὸν θὰ χρησιμεύσουν ὡς ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα—ἐντὸς ὠρισμένου περιγράμματος μένουσιν ἀκίνητα καὶ ἀναλλοίωτα καὶ θὰ γίνουσι ἀνιληπτὰ ὡς σχήματα, ὡς ποσότητες, μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ βάρους, μὲ τὴν σύστασιν των ἢ μὲ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ιδιότητα. Εὐρίσκονται ἔπειτα μὲ τὸν οἰκεῖον πάντοτε ἀφαιρετικὸν τρόπον τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, οἱ ἀριθμοί, αἱ ἔννοιαι καὶ τὰ συναφῆ γλωσσικὰ σύμβολα, αἱ ταυτότητες καὶ αἱ ἐτεροιότητες μὲ τὴν ἀκόλουθον αὐτοκρατικὴν σχέσιν καὶ τέλος οἱ συλλογισμοὶ καὶ ἡ λοιπὴ λογικὴ διάρθρωσις. Τοιαύτη συντόμως εἶναι ἡ νοητικὴ δραῖσις, ἂν τὴν θεωρήσωμεν αὐστηρῶς ἀπομονωμένην. Ἄλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει καὶ ἄλλη πνευματικὴ δύναμις, σημαντικωτάτη, μὲ ὅλως διαφορετικὴν κατεύθυνσιν. Εἶναι πρὸ πάντων ψυχικὴ ἢ δύναμις αὕτη μὲ βάσιν κυρίαν τὸ ἔνστικτον, φωτιζόμενον καὶ ὀδηγούμενον μὲ μικρὰν ἢ μεγάλην ἐπέμβασιν τῆς νοήσεως. Μὲ τὴν ψυχικονοητικὴν ταύτην ἐνέργειαν, τὴν ἐνόρασιν (*intuition* τοῦ Bergson) ἀντικρύζομεν κάθε ἀντικείμενον, ἀνθρώπινον ἄτομον, ζῶον, δένδρον ἢ ομάδα ἐκ τούτων, μικρὰν ἢ μεγάλην ἔκτασιν πάντοτε ὡς σύνολον. Δὲν σταματῶμεν εἰς τὰ καθέκαστα, προβαίνομεν εἰς κάθε στιγμὴν ἐσωτερικὰ καὶ διεισδυτικὰ, τὰ ἐνώνομεν ὅλα εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα καὶ ἔτσι παίρνομεν ἰδιαίτερον σημασίαν. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι στιγμιαίος ὁ σχηματισμὸς τῆς ἐνιαίας ἐντυπώσεως, ὅμως εἶναι ἐνδεχόμενον, νὰ αἰσθανθῶμεν πολλαπλῶν πνευματικῶν κινήσιν μὲ συνέχειαν χωρὶς τὴν ἐλαχίστην διακοπὴν καὶ νὰ κινήθῃ ἡ φαντασία μας. Κάτι νέον γεννᾶται μέσα μας, δημιουργοῦμεν. Τοῦτο γοητεύει, θέλομεν τὴν ἐπανάληψιν καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις εἶναι δυνατὸν τὴν γοητείαν νὰ ἀκολουθήσῃ μεγάλη συγκίνησις, ἐνθουσιασμὸς καὶ ἔκστασις.

Κατὰ ταῦτα ἡ νόησις καὶ τὸ φωτισμένον ἔνστικτον συνυπάρχουν καὶ ἀποτελοῦν τὴν ὅλην σύστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Συνυπάρχουν εἰς κάθε ἄτομον αἱ δίδυμοι δυνάμεις, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι δὲν ἔχουν δοθῆ ἕκ φύσεως εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν. Τὸ ἐνορατικὸν ἀγαθὸν ἰδίως, τὸ κατ' ἐξοχὴν δημιουργικόν, ἔχει δοθῆ εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν εἰς τοὺς καλλιτέχνας παντὸς εἶδους, ποιητὰς καὶ μουσικούς, ὅπως καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἐρευνητὰς, εἰς πάντας τοὺς ἄλλους εἰς βαθμὸν μειωριώτερον καὶ ὄχι πάντοτε τὸν αὐτὸν. Εἰς ὅλους δὲν λείπει ἡ νόησις μὲ βαθμολογικὴν διαφορὰν ὄχι μεγάλην. Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι, ὅτι εἰς τὴν τέχνην τὸ πρωτεύον στοιχεῖον εἶναι ἡ δημιουργικὴ ἐνόρασις, ἡ ἔμπνευσις ἢ τὸ λεγόμενον τάλαντον καὶ δεύτερον ἔρχεται τὸ στοιχεῖον τῆς νοήσεως μὲ τὰς γνώσεις· εἰς τὴν ἐπιστήμην κυριαρχοῦν αἱ βέβαιαι γνώσεις χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ λείπη κάποια αἰσθητικὴ προσπάθεια μέσα εἰς τὸ σύνολον καὶ πέραν τούτου. Παραδείγματα θὰ σαφηνίσουν τοὺς λόγους.

Ἐνας ζωγράφος ἀτενίζει θελκτικὸν τοπίον. Βέβαια ἔχει πολλὰ σχετικὰς γνώσεις. Ἀναγνώριζει πολλὰ πράγματα, λόφους, δένδρα, τὴν καλλιεργημένην γῆν ἢ ἀπλήν βοσκήν, τὴν μακρονήν παραλίαν, ἀγροικίας καὶ ἀκόμη γνωρίζει, τίνας εἶναι τὸ τάδε κτῆμα. Ἀλλ' ὅλ' αὐτὰ δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν. Αὐτὸς τώρα σκοπεύει νὰ συλλάβῃ στερεὰ καὶ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐνιαίαν εἰκόνα τοῦ τοπίου, πὺν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τοῦ ἔφερε κάποιαν συγκίνησιν, ἀλλ' ἦτο τόσο ἀόριστη καὶ φευγαλέα. Θὰ κάμῃ ἀρκετὰ πρόχειρα σχέδια καὶ εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ἢ καὶ ἐπὶ τόπον μὲ ὑπομονετικὴν ἐργασίαν θὰ ἐτοιμάσῃ τὸν σχετικὸν πίνακα. Εἰς τὸ ἔργον του δὲν θὰ ἀπουσιάζουν τὰ πράγματα, ἀλλὰ θὰ ἔχουν ὄχι τὴν ἰδιαιτέραν των ὄντοτητα καθ'αυτὰ, ἀλλ' ὡς συστατικὰ μέλη τῆς ἐνιαίας ὁργανικῆς εἰκόνας θὰ ὑπάρχουν. Ὁ κοινὸς θεατῆς τοῦ τοπίου δυνατὸν εἶναι νὰ εὐχαριστηθῇ, ἀλλὰ θὰ ἀσχοληθῇ μᾶλλον εἰς τὴν πραγματογνωσίαν. Καὶ ὁ κριτικὸς, ὁ ἐπιστήμων; Αὐτὸς κατέχει πολλὰς θεωρητικὰς γνώσεις, πλουσίαν ἐμπειρίαν καὶ ἴσως νὰ ἔχη σπουδάσει συστηματικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης. Ὅμως ὅλαι αἱ γνώσεις δὲν θὰ τοῦ χρησιμεύσουν νὰ καταρτίσῃ ἄξιαν λόγον μελέτην περὶ τοῦ πίνακος, ἂν μὴ καὶ οὗτος κατέχη, ἔστω εἰς βαθμὸν κατώτερον, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐσωτερικὴν ποιτικὴν αἰσθησιν, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ κατανοήσῃ τὸν πίνακα ὡς ἔργον καλλιτεχνικόν.

Ἄλλο παράδειγμα.

Εἴμεθα εἰς τὴν πλατεῖαν χωρίον, ὅπου μὲ τὴν εὐκαιρίαν ἐορτῆς ἢ γάμου γίνεται δημόσιος χορὸς. Ὁ πρῶτος καὶ κυριώτερος χορευτῆς συγκεντρώνει ὅλων τὴν προσοχήν. Ἄν εἶναι ἐξαιρετικὰ ὠραῖος οὔτε ἀνήκει εἰς ἐπιφανῆ οἰκογένειαν. Εἶναι ἀπλῶς νέος μὲ ἀνάστημα καὶ λεπτὸν ἐδλύγιστον σῶμα. Κάτοχος ὅλης τῆς σχετικῆς ἐμπειρίας φαίνεται ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς βυθισμένος εἰς τὸν ρυθμὸν τῶν μουσικῶν ὁργάνων καὶ ἐμφανίζει μὲ ἄνεσιν κινήσεις, στάσεις, συστροφὰς εἰς ἀπέραντον ποικι-

λίαν. Τίποτε δὲν εἶναι προμελετημένον καὶ ὄλα, χεῖρες, πόδες, κεφαλή, κορμὸς παίρ-
νουν εἰς κάθε στιγμήν μορφὰς τόσον ἀπροόπτους ὅσον καὶ τελείως ἐπιτυχεῖς. Τὴν
διαδοχικὴν ροὴν τῶν κινήσεων δὲν διακόπτει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐμπόδιον, συστολή,
προσπάθεια ἐπιδεικτικὴ ἢ ὑποψία αὐτοθαυμασμοῦ. Καὶ τότε μὲ τὴν ἀνξανομένην
ζωηρότητα ὁ χορευτὴς γεμίζει τὸ στήθος μὲ παλλόμενον μένος καὶ ἐνθουσιάζεται.
Εἶναι, ὡς νὰ ἔπεσεν εἰς τοὺς κόλπους ἄλλης ζωῆς, τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης ἐνστι-
γματικῆς ζωῆς, πὸν ἐνεργεῖ μὲ θαυμασίαν ἀπλότητα καὶ ἐπιτυχίαν. Τὸν ἐνθουσια-
σμόν του τοῦτον θὰ συμμαρτυρῇ καὶ ὁ ἔμπειρος θεατῆς, πὸν ἀκίνητος θὰ ἐκτελεῖ
σιωπηρῶς μέσα του τὸν αὐτὸν χορὸν καὶ θὰ τὸν αἰσθάνεται. Ἄλλη κατανόησις δὲν
ὑπάρχει. Καὶ δὲν θὰ πιστεύσωμεν ἕνα θεωρητικὸν μὲ πλουσίας γνώσεις, πὸν δὲν
ἐχόρευσε ποτέ του ἑλληνικὸν χορὸν καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρακολουθήσῃ
τελείως τὸν καλλιτέχνην χορευτήν.

Τρίτον παράδειγμα.

Πηγαίνομεν «εἰς τοὺς Στύλους» καὶ σκοπεύομεν νὰ βεβαιώσωμεν τὰς γνώσεις
μας περὶ τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἐχομεν θησαυροεῖς ἐκ τῶν βιβλίων
πολλὰς γνώσεις. Γνωρίζομεν πότε ἔγινε ἡ πρώτη προσπάθεια τῆς κατασκευῆς ἐπὶ
Πεισιστρατιδῶν, τὴν συνέχισιν ἐπὶ Ἀντιόχου μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Κοσσοῦτιον, τὴν
ἀποπεράτωσιν ἐπὶ Ἀδριανοῦ, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο δίπτερος μὲ 8 κίονας εἰς τὰ δύο
μέτωπα καὶ 20 εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἐξετάζομεν τὰ καθέκαστα τοῦ κοριν-
θιακοῦ ρυθμοῦ, τὴν βάσιν τοῦ κίονος, τὸ κιονόκρανον, τὴν μείωσιν καὶ ἔντασιν
τοῦ κορμοῦ, τὰ ἐπιστύλια καὶ τέλος τὴν ἱστορίαν καὶ κατερείπωσιν τοῦ ναοῦ. Πάντα
ταῦτα τὰ ἐξητάσαμεν ἐξωτερικὰ καὶ ἱκανοποιημένοι διὰ τὰς πολλὰς γνώσεις μας
ἀπεμακρύνθημεν. Δὲν ἐσταματήσαμεν ὅμως νὰ ἐρωτήσωμεν, τί ἐχρειάζετο τὸ
δάσος αὐτὸ τῶν κίωνων καὶ ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ πολυτέλεια. Εἶχομεν ἐμπρὸς μας
μέγα ἔργον ἀρχιτεκτονικόν, πολλοὺς ἀκεραίους διατηρουμένους κίονας, τοὺς ὑψη-
λοτέρους ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, 17 μέτρων, καὶ ἠρκέσθημεν νὰ προφέρωμεν τὰς
λέξεις, μείωσις, ἔντασις. Ἀντίθετα μεγάλην γοητείαν θὰ αἰσθανθῶμεν, ἂν προσέχον-
τες εἰς τὰ περιγράμματα ἐκτιμήσωμεν τὸν κορμὸν τοῦ κίονος ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ
ἄνω καὶ τὰνάπαλιν. Ἀδιάλειπτος εἶναι τότε ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἐντυπώσεων, ἀρκεῖ νὰ μὴ
προσέχωμεν εἰς τίποτε ἄλλο. Ὑπὸ τὸ κιονόκρανον ἔχομεν τὸ μικρότερον πάχος, ἔπειτα
πρὸς τὰ κάτω τοῦτο ἐξογκώνεται ἀλλὰ πολὺ ἐλαφρὰ μέχρι τοῦ τρίτου περιῖπου τοῦ
ὑψους ἐκ τῶν κάτω καὶ κατόπιν ἐπίσης ἐλαφρὰ καὶ σιγαλὰ μαζεύεται. Ἀποτελεῖται
καμπύλη—ὑπερβολὴ κατὰ τοὺς μαθηματικοὺς—μὲ βέλος μέγιστον 3 ἑκατοστῶν.
Ἄλλὰ διατὶ εἶναι τόσον θελκτικὴ ἡ βίωσις τῆς καμπύλης;

Ἄνωτέρω εἶδομεν ὅτι ἡ διαδοχικὴ ροὴ τῶν κινήσεων τοῦ χορευτοῦ ἐνέχει
γοητείαν, ἐπειδὴ μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὰς διακοπὰς καὶ τὰ ὀχληρὰ σταματήματα τῆς

συνηθισμένης ζωῆς καὶ μᾶς φέρει εἰς τὴν αἰσθητικὴν τῆς ὀλοπρώτης φυσικῆς ζωῆς, οὐσία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἀεικίνητον (*Bergson*). Καὶ ὅταν τοῦτο κατορθώσωμεν μὲ τὴν ἐνόρασιν, ὀνομάζομεν τὸ ἔργον ἢ τὸ θέαμα ὠραῖον. Οὔτε ὑπάρχει ἄλλη πλέον πειστικὴ ἐρμηνεῖα περὶ τοῦ καλοῦ. Εἶναι δὲ ἐπίκαιρον νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν θαυμασίαν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ Ἔρωτος. Ὅπως ἀναπτύσσει ἡ Διοτίμα εἰς τὸ Συμπόσιον (206-7) ὁ Ἔρως ποθεῖ κυριώτατα τὴν γέννησιν, δηλαδὴ τὸ ἀειγενές, ἐπειδὴ ἡ θνητὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τρόπον δύναται νὰ γίνῃ ἀθάνατος. Ὁ ἔρως τοῦ ἀειγενήτου εἶναι μόνιμος καὶ ἀκόρεστος καὶ ἡ ἀγάπη μας πρὸς τὴν ἀρχικὴν καὶ αἰωνίαν ζωὴν ἀδιάλειπτος. Διὰ τοῦτο ἅπαξ ἐξήσαμεν τὴν ἔντασιν τῶν κίονων τοῦ Ὀλυμπίου, οὐδέποτε θὰ παύσωμεν παρερχόμενοι τοὺς Στύλους νὰ τὴν ἀναπολωῶμεν καὶ μακρόθεν ἢ ἐκ τοῦ πλησίον νὰ τὴν ἀπολαύωμεν. Ἡ γοητεία θὰ εἶναι πάντοτε νέα. Καὶ τώρα κατανοοῦμεν τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου περὶ τῆς ἀξίας τῶν φειδιακῶν καὶ περικλείων ἔργων (*Περικλ. 13*): «Κάλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθύς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ τις καινότης αἰεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

Τὰ παραδείγματα ἐβεβαίωσαν ἀρκετὰ τὴν προταθεῖσαν γνώμην, ὅτι μεταξὺ τέχνης καὶ ἐπιστήμης ὑπάρχει μόνον σχετικὴ διαφορὰ, ὅπως καὶ σχετικὴ ὁμοιότης. Ἰδίως ἐνδιαφέρει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ εἶναι ἀτελής, πολὺ ἀτελής, ἄνευ συμμετοχῆς τῆς αἰσθητικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης ὡς μία ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιστημῶν, πὸν περιλαμβάνει ὁ γενικώτερος ὅρος Ἀρχαιολογία, εἶναι βέβαιον, πὸς δὲν γίνεται μὲ ἄμεσον καὶ ἀποκλειστικὴν ἐπέμβασιν τῆς αἰσθητικῆς ἀνωτερότητος. Χρειαζόνται πρῶτα γνώσεις, πολλαὶ γνώσεις παντὸς εἶδους, θρησκευτικαί, κοινωνικαί, ἱστορικαί, χρονολογία, βιβλιογραφία, τί εἶπαν οἱ παλαιότεροι καὶ τί οἱ σύγχρονοι ἐρευνῆταί. Ὅλα ταῦτα σημαίνουν μόνον τὸν πλήρη ὀπλισμὸν τοῦ μαχητοῦ, ὅμως ἡ νίκη δὲν ἐφάνη, οὔτε ἤρχισεν ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη. Εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν π. χ. θὰ προχωρήσῃ κανεὶς, ἀφοῦ ἔχει καταρτίσει ἰδίαν γνώμην περὶ τῆς σημασίας ἐκάστου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους καὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὰ ἄλλα καὶ τὸ σύνολον καὶ οὐδέποτε θὰ ἀρκεσθῇ νὰ παραθέσῃ τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, ὅσον ὀνομαστοὶ καὶ ἂν εἶναι. Ἰδιαιτέρως θὰ προσέξῃ τὰ παράδοξα καὶ σημαντικώτατα φαινόμενα, τὴν ἔντασιν, τὰς διπλᾶς κλίσεις τῶν κίονων, τὰς καμπυλότητας, τὴν ἐν γένει κίνησιν πὸν μαζὶ μὲ τὰς ἀναλογίας ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ὅλου ἔργου. Ἐδῶ τότε χρειάζεται ἀντίστοιχος ψυχικὴ ἐνέργεια, διεισδύσεις, βίωσις, ὄχι ἀπλῆ ἐξωτερικὴ ἀναγνώρισις. Καὶ πρὸ πάντων θὰ θεωροῦμεν τὰ μικρὰ σύνολα μέσα εἰς τὰ μεγαλύτερα καὶ τὸ μέγιστον σύνολον «ἐξ ἑνὸς πάντα καὶ ἐκ πάντων ἓν» εἶπεν ὁ Ἡράκλειτος.

Εἰς τὴν Πλαστικὴν ἐφωδιασμένοι μὲ τὰς ποικίλας γνώσεις μας πρὸ ἑνὸς ἀγάλ-

ματος οίασδήποτε εποχής, ἀφοῦ ἐξετάσωμεν κάθε μορφήν καὶ τὰς σχετικὰς ἀναλογίας, θὰ ἔχωμεν κύριον ἔργον νὰ συλλάβωμεν τὴν ἐνιαίαν κεντρικὴν κίνησιν καὶ ἰδέαν, τῆς ὁποίας γεννήματα γνήσια εἶναι ὅλα τὰ ἄλλα. Δὲν ὑπάρχουν ἀδύναστα μέλη καὶ ἂν περιορισθῶμεν εἰς μόνον τὸ πρόσωπον ἑνὸς ἀρχαῖου κούρου, θὰ πεισθῶμεν μετὰ προσεκτικὴν ἔρευναν, ὅτι μᾶτια, στόμα, μύτη κτλ. δὲν ὑπάρχουν καθεαυτὰ ἀλλὰ μορφοποιοῦνται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς κινήσεως τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ὅλου σώματος. Μέλημα σημαντικώτατον ἄρα εἶναι νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ὀργανωτικὴν πάντων κεντρικὴν κίνησιν καὶ κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν νὰ τὴν ζήσωμεν. Γίνεται τότε ἓνα ἢ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ δόσις τοῦτο κατορθώνομεν, ἅς εἶναι ἀπόκομμα μόνον τὸ θεωρούμενον, ὡς ἡ κεφαλὴ τῆς Τεγέας, δὲν θὰ μᾶς λείψῃ ὁ εἰλικρινῆς θαυμασμός καὶ τὸ ἀνέβασμα τῆς ζωῆς μας. Καὶ τὴν αὐτὴν συμμετοχὴν θὰ ἐπιδιώξωμεν καὶ τὴν αὐτὴν ἱκανοποίησιν θὰ ἐπιτύχωμεν, ὅταν σπουδάζωμεν τὰς μινωϊκὰς καὶ μυκηναϊκὰς τοιχογραφίας ἢ τὸν ἀκένωτον θησαυρὸν τῶν ἀγγειογραφιῶν.

Τί πρέπει τώρα νὰ γίνεται μὲ τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν, τὴν ποίησιν ἢ τὴν πεζογραφίαν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ἐάν καὶ περὶ τοῦ Πλάτωνος συνήθως λέγεται, ὅτι ἐξαιρετικῶς ὁ φιλόσοφος ἔχει ὡς πρόσθετον ἰδιότητα καὶ τὸ λογοτεχνικὸν χάρισμα. Πολλὸ ἀτόπως, ὡσάν ἡ τέχνη τοῦ λόγου, ἢ «καλλιπέπεια» νὰ εἶναι προαιρετικὴ ἐξωτερικὴ ἐπένδυσις. Ὁ δαιμόνιος φιλόσοφος εἶναι συγχρόνως καὶ μέγας ἀριστοτέχνης τοῦ λόγου. Εἰς τὰ ἔρευνητικά του δοκίμια, τοὺς Διαλόγους, θαυμαστὴ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐνιαία γραμμὴ τῆς κατασκευῆς των καὶ ὁ λόγος ποικίλλει, πεζότερος ἀλλὰ πλούσιος καὶ ἀκριβής, ὅταν πρόκειται περὶ ἐπιστήμης κατὰ τὴν διαλεκτικὴν ἔρευναν, θερμὸς καὶ ποιητικὸς εἰς τοὺς μονολόγους καὶ τοὺς θαυμασίους μύθους¹. Ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἱστορικός, ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον λογοτέχνης. Τὸ γλωσσικὸν σύμβολον, ἱστορικός, οὔτε αὐστηρῶς περιγραφικὸν οὔτε περιοριστικὸν εἶναι. Μὲ τὴν ἐξαίρετον ἐνορατικὴν του δύναμιν ἐσπούδαζε νὰ γνωρίζῃ, τί ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὰς Ἑλληνίδας πόλεις (Δημηγορίαι) καὶ τὸ ἀέτειον βλέμμα του δὲν ἐθόλωσεν ἢ πικρὰ τιμωρία τῆς ἀειφυγίας, ἔργον φυσικὰ τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του, ὥστε χωρὶς ἴχνος φανατισμοῦ νὰ παρακολουθῇ μὲ ἀγάπην τὰ πράγματα τῆς ἰδιαίτερας πόλεως καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὰς γνώμας του μὲ ἀπαράμιλλον τέχνην (Ἐπιτάφιος). Ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι κλασσικοὶ πεζογράφοι τῆς Ἀρχαιότητος ὑπάγονται εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, εἶναι περιττὸν ἐδῶ νὰ ἐκθέσωμεν. Ἀλλὰ διατὶ ἡ διδασκαλία τῶν κλασσικῶν κειμένων εἶναι τόσο ἀτελής καὶ ἡ ὠφέλεια τόσο μικρά;

¹ Πολλὰ καὶ ὥραϊα περὶ τοῦ τεχνικοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου ἰδὲ εἰς τὸ ἐξαίρετον βιβλίον τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ι. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα, 2α ἔκδ., σελ. 247 κέ.

Συχνά εκφέρεται ἡ γνώμη, ὅτι ἡ αἰσθησις τοῦ καλοῦ εἶναι προνόμιον τῶν ὀλίγων, τῶν γεννημένων καλλιτεχνῶν καὶ λογοτεχνῶν καὶ ἀφοῦ λείπει εἰς τὸν πολλὸν κόσμον, ἡ διδασκαλία εἶναι ἀνάγκη νὰ περιορίζεται εἰς τὰ νοητὰ καὶ θετικὰ πράγματα. Ἡ γνώμη εἶναι σφαλερὰ καὶ ἀλεθρία, ἀλλ' εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς συνέρεξιν πολλοὶ λόγοι. Ὁ σπουδαιότερος εἶναι, ὅτι ριζικὰ ἐχωρίσθη ἡ τέχνη ἀπὸ τὴν ζωὴν χάριν σαφηνείας καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν, ἐκτὸς τῆς ἀπλῆς νοήσεως ὅλαι αἱ πεζότητες, φυσικαὶ καὶ κοινωνικαί. Βέβαια ὁ χωρισμὸς δικαιολογεῖται ἐν μέρει καθόσον ἔγινε σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα κατ' ἐξοχίην, ἀλλ' ἐπέφερον ἄλλας ζημίας καὶ ἄλλην σύγχυσιν. Αἱ δίδυμοι πνευματικαὶ δυνάμεις ἔχουν δοθῆ εἰς κάθε ὕγιες ἀνθρώπινον ἄτομον καὶ ἐκδηλώνονται καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν μὲ τὴν διαφορὰν τὴν βαθμολογικὴν καὶ ἄλλας κάθε φορὰν ἀναλογίας. Εἶναι νὰ θαυμάζη κανεὶς, πῶς συμβαίνει παιδάκια ἡλικίας 2-5 ἐτῶν μὲ μικρὰν συμμετοχὴν τῆς νοήσεως ἢ τῆς διδασκαλίας νὰ προφέρουν ἄμεμπτα κάθε λέξιν ἢ φράσιν καὶ νὰ τὰς χρησιμοποιοῦν μὲ ἰδιαίτερον τρόπον, νὰ ἀπομνημονεύουν ὀλόκληρα ποιημάτια, κυριολεκτικῶς νὰ ἀρπάζουν τὸν μουσικὸν ρυθμὸν, νὰ τὸν ἀφομοιώνουν καὶ νὰ ἐκτελοῦν θαυμασιὰ χοροὺς καὶ τραγουδάκια. Γεγονὸς ποὺ ἐνθουμίζει τὴν περιφημον ἀριστοτελικὴν γνώμην, ὅτι αἱ πρῶται μαθήσεις γίνονται διὰ τῆς μίμησης¹. Ἀργότερα ἐπικρατεῖ ἡ βραδυνκίνητος καὶ στοχαστικὴ σκέψις καὶ ὑποχωρεῖ κάπως ἡ γοργὴ καὶ αὐθόρμητος δημιουργία χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαφανίζεται πρὸ τῶν πάσης φύσεως ἐμποδίων. Ἀντίθετα καθ' ὅλην τὴν καθημερινὴν ζωὴν ἡ ἐνστικτώδης ἐνέργεια εἶναι ἐκείνη ποὺ δίδει τὴν ὄθησιν εἰς κάθε ἐπιχείρησιν, εἰς τὴν βούλησιν καὶ τὴν λύσιν ὄλων τῶν προβλημάτων, σημαντικῶν καὶ ἀσημάντων. Μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν σχηματίζομεν στιγμιαίως ἐντυπώσεις, χαρακτηρίζομεν πρόσωπα καὶ πράγματα, εἴμεθα δεξιὸι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Τὰ λεγόμενα χαρίσματα τοῦ λόγου, τῆς μουσικῆς, τοῦ χοροῦ τῆς καλῆς ἐμφανίσεως καὶ συμπεριφορᾶς, αἱ αἰσθηματικαὶ καταστάσεις, ἡ τόλμη καὶ φιλοτιμία τὴν αὐτὴν ἔχουν πηγὴν. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι παράδοξον οὔτε πολλὸ σπάνιον τὸ φαινόμενον νὰ συναντᾷ κανεὶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπαιθρον καὶ ἐν γένει λαϊκοὺς τύπους, ἄνδρας ἢ γυναῖκας, ἐντελῶς ἀμορφώτους καὶ ἀγραμμάτους νὰ διηγοῦνται ἢ νὰ συζητοῦν θαυμάσια καὶ νὰ εἶναι τέλειοι λογοτέχνη ἢ νὰ διαπρέπουν εἰς τὸ τραγούδι καὶ τὸν χορὸν καὶ νὰ κινοῦν τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν διὰ τὰς ἀρετάς των καὶ τὴν δεξιότητα εἰς τὸ βιοποριστικὸν ἔργον των. Βάσις κυρία τῆς ζωῆς τὸ ἐνστικτον, ἐπειδὴ πάντοτε συνοδεύεται ἀπὸ τὸ φῶς τῆς νοήσεως, τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο ἀνθρώπινον ἐφόδιον,

¹ Ὅτι μίμησις ἐδῶ (Ἀριστ. Ποιητ. IV, 1-6) δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀποστήθισις ἀλλὰ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐνορατικὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν εἶναι φανερὸν ἐξ ὅσων ὁ φιλόσοφος ἐκθέτει περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ποιήσεως.

κατὰ τὰς θεωρητικὰς μας ἀντιλήψεις ἐλησμονήθη καὶ περιέπεσεν εἰς κατωτάτην μοῖραν, ὅλη δὲ ἡ πρόοδος ἀπεδόθη εἰς τὴν νόησιν, πὸν εἶναι μόνον μηχανικὸν καὶ ἐξασφαλιστικὸν τῆς πορείας μας μέσον. Ἄς μὴ ἀποδίδωμεν λοιπὸν ὅλα εἰς τὴν ψυχρὰν νόησιν καὶ πολὺ ἄς προσέξωμεν εἰς τὸν αἰσθητικὸν καὶ αἰσθηματικὸν θησαυρὸν τοῦ καθενὸς καὶ ἡμῶν τῶν ἰδίων. Καὶ τότε μόνον θὰ προαχθῆ ἡ χρο-νίζουσα ἕως τῶρα ἄκαρπος διδασκαλία τῶν κλασικῶν κειμένων καὶ ἡ σχετικὴ φιλο-λογικὴ ἐπιστήμη θὰ πάρῃ τὸν σωστὸν δρόμον.

Ἔστιν ἡ ἐπισημάνουσα διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ λογοτεχνίας ἰσχύει καὶ διὰ πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας ἀνεξαιρέτως. Τὸ ἐνορατικὸν ἀγαθὸν εἰς μέγαν βαθμὸν ἀνεπτυγμένον ἔχει δοθῆ ὄχι μόνον εἰς τοὺς καλλιτέχνας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἐρευνητὰς καὶ τοὺς ἐξαιρετικὸς ἄνδρας τῆς δράσεως, πολιτικὸς ἢ στρατιωτικὸς. Ἐπομένως καὶ ὅσοι θέλουν ὡς ἐπιστήμονες νὰ παρακολουθήσουν τὴν οἰκείαν πρόοδον ὀφείλουν νὰ διαθέσουν πρὸς τοῦτο ὅλας τῶν τὰς πνευματικὰς δυνά-μεις. Ἰσχύει τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὰ Μαθηματικὰ ἀκόμη, τὰ κοινῶς θεωρούμεθα ὡς περιο-χὴν τῆς καθαρᾶς νοήσεως. Ἐνας ἐκ τῶν κορυφαίων μαθηματικῶν, ὁ *Poincaré* ἐξέ-θεσε διὰ πολλῶν εἰς βιβλίον¹ του, ὅτι μόνον ἡ ὑπόθεσις, ἔργον τῆς ἐνορατικῆς δυνά-μεως, εἶναι ἡ γονιμοποιὸς ἀρχὴ εἰς τὰς περὶ τὰ Μαθηματικὰ καὶ τὴν Ἀστροφυσικὴν ἐρεῦνας καὶ οὐδέποτε αἱ ταυτότητες καὶ ἑτεροιότητες τῆς λογικῆς².

Ἰσως φανῆ, ὅτι ἀπομακρυνόμεθα πολὺ ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ θέματος, κατὰ τί διαφέρει καὶ κατὰ τί ὁμοιάζει ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν τέχνην. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐννοιολογικῶς ἡ ἐπιστήμη ἐκτείνεται εἰς μεγαλύτερον πλάτος, χρήσιμον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλί-γων, τί συμβαίνει μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν καὶ Ἱστορίαν, δύο ἐπιστήμας, πὸν πολὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Θὰ ἐπισημάνῃ ἔτσι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ λόγου, ὅτι ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ πλησιάσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὅπως τοὺς καλλιτέχνας, ἐξίσου καὶ τοὺς ἄλλου δημιουργοὺς καὶ νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Λαογραφία. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι σπουδαιότατον στοιχεῖον τοῦ λαϊκοῦ βίου εἶναι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τέχνην του—γλῶσσα, μουσικὴ, χορὸς κτλ.—τὴν ἠθικὴν καὶ τὰ οἰκο-νομικά, ἡ λαϊκὴ θρησκεία καὶ λατρεία. Πῶς λοιπὸν θὰ πλησιάσῃ τὸν λαόν ὁ ἐπι-στήμων λαογράφος εἰς τὸ σημαντικὸν τοῦτο θέμα; Ἐξάπαντος οὐδέποτε μὲ τὸ νὰ στέκεται μακρὰν καὶ νὰ καταφρονῇ τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ

¹ Ἰδὲ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Π. ΖΕΡΒΟΥ, Ἐπιστήμη καὶ ὑπόθεσις.

² Σχετικῶς τελευταῖα ὁ φίλος καθηγητὴς τῆς Ὀργανικῆς Χημείας κ. ΛΕΩΝ ΖΕΡΒΑΣ μοῦ ἔλεγε: «Δὲν εἶναι καθόλου σωστὸ νὰ θεωροῦνται ὡς θετικαὶ αἱ ἰδικαὶ μας ἐπιστήμαι, ἡ Χημεία καὶ ἡ Φυσικὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἄλλας, τὰς δῆθεν μόνας πνευματικὰς. Ἐμεῖς ἐργαζόμεθα κυρίως μὲ τὸ πνεῦμα, μὲ τὴν φαντασίαν, ἀφοῦ μετροῦμεν πράγματα πὸν δὲν φαίνονται».

του, ἀλλ' ὅπως συμβαίνει κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, νὰ ἐπικοινωνῇ δηλαδὴ μὲ αὐτὰς ἔχων ὡς μέσον τὴν ἰδιαίτεραν συνειδητὴν θρησκευτικότητα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πρέπει νὰ ἐπιτηδεύῃ μέθεξιν εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας, πού δὲν τοῦ εἶναι τόσον ξένα, ὅσον νομίζει ὁ κάθε ψυχρὸς ὀρθολογιστής.

Ἱστορία. Βαρουσήμαντον' σχετικῶς εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Κίμωνος, 2: «Τὰς δ' ἐκ πάθους τινὸς ἢ πολιτικῆς ἀνάγκης ἐπιτρεχούσας ταῖς πράξεσιν ἀμαρτίας καὶ κῆρας ἐλλείμματα μᾶλλον ἀρετῆς τινος ἢ κακίας πονηρέματα νομίζοντας οὐ δεῖ πάννυ προθύμως ἐναποσημαίνειν τῇ ἱστορίᾳ καὶ περιπτῶς, ἀλλ' ὥσπερ αἰδουμένους ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἰ καλὸν οὐδὲν εἰλικρινὲς οὐδ' ἀναμφισβήτητον εἰς ἀρετὴν ἦθος γεγονὸς ἀποδίδωσιν». Προηγουμένως ὁ φιλόσοφος βιογράφος ἐκθέσας τὰς στρατηγικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετὰς τοῦ ἐξόχου Ἀθηναίου εἶχε μνημονεύσει καὶ μερικὰ ἐλαττώματά του, ὡς ἦτο τὸ δημαγωγικὸν πνεῦμα καὶ ἐπειδὴ ὑποπιτεύει, ὅτι ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰ ἐλαττώματά του, ἤθελεν ἀμαρνώσει τὴν λαμπρὰν εἰκόνα, προβαίνει εἰς γενικὴν σύστασιν, περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ κρίνονται οἱ ἱστορικὸὶ ἄνδρες. Τὰ ἀστοχήματα, λέγει, τῶν μεγάλων πολιτικῶν καὶ αἱ ἀποτυχίαι, ἀφοῦ ἐξηγοῦνται ἀπὸ κάποιαν ἀνάγκην ἢ πάθος πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἐλλείμματα ἀρετῆς καὶ ὄχι ἐκδηλώσεις ταπεινῆς πονηρίας. Πρέπει λοιπὸν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν νὰ μὴ πολυπραγμονοῦμεν δι' αὐτὰ καὶ νὰ μὴ τὰ τονίζωμεν. Πρέπει νὰ σεβώμεθα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ νὰ ὑπολογίζωμεν, ὅτι κανένα δὲν γεννᾷ ἀκριβῶς τέλειον εἰς ἦθος καὶ ἀρετὴν ἄνδρα. Μὲ ἄλλην διατύπωσιν, ἀδρομερεῆ καὶ ἀρχαϊκὴν, ὁ Πλούταρχος συνιστᾷ πρὸς χαρακτηρισμὸν ἱστορικοῦ προσώπου τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἰδικήν μας μέθοδον. Δὲν ὠφελοῦν μόναι αἱ διάφοροι, ἐξωτερικαὶ καὶ ἀποσπασματικαὶ γνώσεις. Ὅφείλομεν νὰ τὰς ἐντάξωμεν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ συνόλου, πού θὰ τὴν ἀκεραιώσωμεν ἔχοντες συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀδυναμίας μὲ ἐσωτερικὴν διείσδυσιν καὶ συμπάθειαν, δηλαδὴ μὲ ἐνορατικὸν τρόπον. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν θὰ ἐπιτύχωμεν ἐδραϊὰν καὶ ἀσφαλῆ γνώμην, ἂν μόνον ἐνεργήσωμεν μὲ ὅλας τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, τὰς διδύμους δυνάμεις, ὅπως τὰς ὀνομάσαμεν.